

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи
на здобуття ступеня вищої освіти Магістр
на тему: «Податок на доходи фізичних осіб у системі прямого оподаткування»

Виконав: здобувач вищої освіти
Заочної форми навчання за освітньо-
професійною програмою
Фінанси, банківська справа та страхування
спеціальності 072 Фінанси, банківська справа
та страхування
ступеня вищої освіти Магістр
групи 1
Блискавка А. Ю.

Полтава - 2023 року

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ 1. Теоретичні аспекти організації та функціонування системи оподаткування доходів фізичних осіб.....	8
1.1. Економічна сутність та основи формування механізму особистого оподаткування фізичних осіб.....	8
1.2. Науково-методичні засади організації фінансових взаємовідносин відносин при здійсненні прибуткового оподаткування населення.....	15
Розділ 2. Фінансовий механізм справляння податку на доходи фізичних осіб.....	22
2.1. Оцінка нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб в умовах окремого підприємства.....	22
2.2. Сучасна практика оподаткування доходів фізичних осіб у формі заробітної плати.....	32
Розділ 3. Перспективи удосконалення системи особистого оподаткування фізичних осіб.....	38
3.1. Шляхи покращення практики оподаткування доходів громадян у вигляді заробітної плати.....	38
3.2. Перспективи розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб на основі адаптації позитивного зарубіжного досвіду в даній сфері.....	44
Висновки.....	51

ВСТУП

Актуальність теми. Протягом всієї історії людства держава прагне обкласти податками всіх громадян країни. При цьому платники податків використовують різні шляхи для того щоб уникнути податків або, принаймні, мінімізувати свої податкові платежі. Поряд з цим, оскільки податок на доходи фізичних осіб, як основа системи оподаткування доходів фізичних осіб, в Україні є головним джерелом формування місцевих бюджетів, актуальним залишається питання підвищення фіскальної ефективності даного податку. Потребують вдосконалення з метою вирішення на належному рівні проблеми соціальної справедливості оподаткування механізми пільгового оподаткування. У підсумку означені аспекти зумовлюють актуальність дослідження.

Звичайно, єдиного підходу до забезпечення ефективності податкових реформ у фіскальній практиці немає, однак напрями й шляхи до їх проведення досліджуються вченими різних наукових світових та вітчизняних шкіл. Проблемам, пов'язаним з трансформацією процесів оподаткування, присвячено значну кількість досліджень вітчизняних учених В. Андрущенко, О. Василика, В. Вишневського, В. Гейца, А. Данилова, О. Десятинюк, В. Загорського, Ю. Іванова, А. Крисоватого, І. Луніної, В. Мельника, В. Опаріна, А. Соколовської, В. Суторміної, А. Тищенка, В. Федосова, С. Юрія та ін.

Разом з тим проблема вибору раціональних форм і методів оподаткування в період реформування податкової системи все ще залишається відкритою, а вітчизняна практика в цьому питанні далека від досконалості. Важливість вирішення зазначених проблем та необхідність їх дослідження обумовили вибір теми кваліфікаційної роботи, визначили її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана в межах програми науково-дослідних робіт кафедри фінансів та кредиту за темою „Удосконалення механізму фінансової діяльності підприємств, організацій і установ”.

Мета та завдання для дослідження. За мету дослідження в кваліфікацій-

ній роботі визначено дослідження існуючої системи прибуткового оподаткування та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення фінансового механізму оподаткування фізичних осіб, зокрема на основі врахування позитивного зарубіжного досвіду.

Втілення визначеної мети вимагало постановки і вирішення наступного кола завдань: узагальнити теоретичні підходи до визначення сутності та функцій системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні; визначити роль та місце податку на доходи фізичних осіб в економічній системі держави; оцінити діючу практику прибуткового оподаткування громадян в умовах функціонування окремого податкового агента; визначити превентивні заходи щодо удосконалення моделі стягнення податку на окремі види доходів фізичних осіб; виділити позитивний досвід зарубіжних країн в сфері особистого оподаткування, який має можливості для адаптації до вітчизняних реалій;

Предмет і об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є фінансовий механізм нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб. Предметом дослідження є теоретичні та практичні засади розвитку фінансових відносин, що формуються між фізичними особами, податковими агентами та державою в процесі оподаткування доходів отримуваних фізичними особами з різних джерел.

Методи дослідження. Основою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем оподаткування доходів фізичних осіб. Для реалізації поставлених завдань дослідження використовувалися такі методи: історико-генетичний, нормативний; діалектичний метод пізнання та теоретичного узагальнення, абстрактно-логічний, індукції та дедукції, графічний і табличний тощо.

Інформаційна база. Теоретичну базу кваліфікаційної роботи становлять сукупність загальнонаукових та спеціальних прийомів і методів дослідження. Basisю для виконання кваліфікаційної роботи виступала ХХХ, зокрема матеріали, що включають фінансову та податкову звітність.

Наукова новизна та практичне значення одержаних результатів. В кваліфікаційній роботі одержано ряд результатів теоретичного та практичного характеру, які пов'язані з розробкою перспективних напрямів удосконалення чинного механізму оподаткування доходів фізичних осіб, зокрема: набуло подальшого розвитку дослідження механізмів оптимізації діючої практики нарахування податку на доходи фізичних осіб. Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та наданні рекомендацій щодо удосконалення оподаткування доходів фізичних осіб і підтверджується відгуком з підприємства, на матеріалах якого виконувались дослідження.

Особистий внесок здобувача. Кваліфікаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі розробки та пропозиції, що містяться в роботі, належать особисто автору.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися та отримали позитивні оцінки на ІХ Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція молодих вчених [„Наукове забезпечення розвитку національної економіки: досягнення теорії та проблеми практики”] (м. Полтава, 2022), на ІІІ International Scientific and Theoretical Conference [„Current issues of science, prospects and challenges”], (Sydney, Australia, 2022) та на науково-практичній конференції студентів за результатами проходження виробничих та технологічних практик по напрямках підготовки (спеціальностях) (Полтава: ПДАУ, 2022 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 3 наукові праці загальним обсягом 0,49 др. арк.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, що нараховує 68 найменувань, містить 15 таблиць, 6 рисунків, 16 додатків. Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 59 сторінках друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

1.1. Економічна сутність та основи формування механізму особистого оподаткування фізичних осіб

Подальший розвиток України як соціально-орієнтованої правової держави, націленої на інтеграцію у європейське співтовариство, визначатиметься рівнем розвитку усіх державних інститутів, зокрема й податкової системи. Податкова система потребує приведення у відповідність з пріоритетами державної політики соціально-економічного розвитку шляхом забезпечення достатнього обсягу сукупних податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів.

За період існування України оподаткування доходів громадян зазнало численних трансформацій та перетворень методом апробації як прогресивної, так і пропорційної системи оподаткування особистих доходів. При цьому в різні періоди податок на доходи фізичних осіб (прибутковий податок з громадян) з точки зору фіскальної достатності й економічної ефективності сприймався неоднозначно. Його другорядність у 90-ті роки минулого століття, яка була зумовлена такими причинами, як недосконалість конструкції фіскального механізму, низький рівень доходів переважної більшості громадян, неготовність платників до сплати через низький рівень довіри до держави, викликала об'єктивну потребу в реформуванні системи прибуткового оподаткування фізичних осіб.

Податок на доходи фізичних осіб є основним бюджетоутворюючим податком, який відіграє значну роль у перерозподілі доходів громадян та забезпеченні фіскальної достатності бюджету. За допомогою даного податку держава має можливість впливати на рівень доходів і накопичень громадян, він є соціальним регулятором, так як перерозподіляє доходи кожного члена суспільства, під час його сплати формуються взаємозв'язки платників з державою, так як кожен з них стає учасником бюджетного процесу щодо формування доходів

держави.

Розвиток оподаткування особистих доходів показав його надзвичайно велике фіскальне і регулююче значення, яке дедалі зростало із розвитком фінансових систем держав. Податок з доходів фізичних осіб можна визначити як обов'язковий нецільовий платіж фізичної особи до бюджету відповідного рівня з метою фінансування його видатків. В зв'язку з цим особливо актуальним є забезпечення подальшої позитивної динаміки його надходжень до місцевого бюджету.

Оподаткування доходів громадян має тисячолітню історію. Первісною примітивною формою прямих податків були повинності у вигляді безплатних послуг, які населення надавало державі.

З позиції історичного підходу вважається, що вперше податок на доходи фізичних осіб був використаний у Великобританії в 1799 році з метою фінансування ведення війни з Францією. У США цей вид оподаткування вводився в 1862 році на військові витрати. У країнах континентальної Європи оподаткування доходів фізичних осіб розвивалося повільніше. Якщо в Бельгії воно було започатковано ще в 1828 році, Австрії – у 1849 році, Італії – у 1864 році, то в Німеччині – у 1897 році, Іспанії – у 1900 році, а у Франції – тільки в 1914 році [10].

У Київській Русі, першому державному утворенні предків сучасних українців, виникли зародкові форми фінансів, необхідні для утримання верховної князівської та помісної влади. Система оподаткування була примітивною і здебільшого представлена даниною, що сплачувалася як у натуральному (хутром, шкірою, медом, зерном, худобою), так і в грошовому вираженні. Спочатку данина виступала у формі воєнної контрибуції, тобто характер фіску мав риси „фінансового зусилля” і застосовувався до підкорених і поневолених народів.

З часом данина набула форм прямого державного податку з переорієнтацією державного скарбу на внутрішні джерела доходів. Одиницею оподаткування були „луг”, „рало”, „дим”, що вказувало на основних платників – землеробів. З кінця XI ст. об'єктом обкладання стає кожне господарство (дим, соха).

Важливим видом доходів було мито, що пов'язано зі значним розвитком внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Для цього історичного етапу розвитку нашої країни характерна заміна прямих податків натуральними повинностями на будівництві доріг, мостів, фортець, що свідчило про нерозвинутість товарно-грошових відносин [37].

Подальший розвиток податків характеризувався такими особливостями: 1) збільшення кількості податків та багаторазовість їх стягнення (наприклад мита); 2) запровадження різних об'єктів оподаткування на окремих територіях (поголовщина, воловщина, подимщина); 3) встановлення диференційованих ставок податків залежно від платника (привілейовані особи платили менше); 4) наявність доменів як важливого джерела доходів держави, альтернативи оподаткування [64].

У податковій системі XVII-XVIII ст. регалії змінюються непрямими податками, переважно на товари широкого вжитку, які сплачували всі соціальні групи населення без урахування податкового імунітету. У Російській імперії непрямі податки займали більше половини доходів державного бюджету і включали акцизи на сіль, цукор, тютюн, сірники та багато інших товарів. Політика уряду полягала в тому, що на дешеві товари встановлювалися вищі ставки акцизу, ніж на дорогі.

Із розвитком капіталістичного господарства вдосконалюються інші форми оподаткування. На початку XX ст. у Росії нарешті був запроваджений подохідний податок замість подушного. У цьому самому столітті продовжуються кардинальні зміни у податкових системах всіх країн щодо зміни ставок податків, їх диференціації залежно від доходів, застосовуються неоподаткований мінімум, окремі пільги тощо [30].

У роки Другої світової війни уряд активно залучав податки з метою повнення доходів державного бюджету. Так, на початку війни до подохідного і сільськогосподарського податків була встановлена 100 % надбавка, яку з січня 1942 р. замінили військовим податком, що мав подушний характер. Були введені податок з холостяків, одиноких і малосімейних громадян СРСР, податок з

видовищ, збільшені ставки інших податків. Крім податків, основними формами залучення коштів населення були добровільні внески і пожертвування у фонди оборони та армії, використання коштів за ненадані відпустки, вклади в ощадкаси, військові позики. Податки з населення виконали своє фіскальне призначення і дали близько 30 % від усіх надходжень у державний бюджет [15].

До кінця 80-х років прибутковий податок з громадян справлявся за системою, яка склалася ще в 40-х роках. Податки і збори з населення на той час включали прибутковий податок з громадян, податок з холостяків, самотніх і малозабезпечених громадян СРСР, сільськогосподарський податок, податок з власників будівель, податок з власників транспортних засобів, земельний податок та інші податки.

До 1990 року прибутковий податок із громадян справлявся за комбінованою шкалою ставок. Для доходів, отриманих за місцем основної роботи встановлювався неоподаткований мінімум (спочатку 70, потім 80, згодом 100 крб.). При місячному заробітку від 71 до 90 крб. ставки коливалися від 25 коп. до 7 крб. 12 коп.; із заробітку від 91 до 100 крб. податок становив 7 крб. 12 коп. плюс 12 % суми, що перевищувала 90 крб.; від 101 крб. і вище – 8 крб. 20 коп. плюс 13 % суми, що перевищувала 100 крб. Такі ставки були встановлені для робітників та службовців і хоч офіційно ставка оподаткування визначалась як пропорційна – 13 %, насправді існувала регресивно-прогресивна шкала [30].

Оподаткування доходів громадян від трудової діяльності, одержаних не за місцем основної роботи, здійснювалося за спеціальною шкалою прогресивних ставок. На основі комбінації цих двох шкал, але в річному обчисленні, оподатковувалися авторські гонорари й винагороди, а також доходи від кустарно-ремісничих промислів, що не перевищували 3000 крб на рік.

З 1990 року була введена регресивно-прогресивна шкала ставок податку, коли із суми доходів від 100 до 150 крб. податок дорівнював 29 коп. з кожного карбованця, тобто 29 %, а щодо доходу, який перевищував 150 крб, застосовувалася прогресивна шкала з розміром ставок 13, 15, 20, 30, 40, 50 і 60 % залежно від величини доходу.

Екскурс у прибуткове оподаткування в Україні доцільно розпочати з Закону ще УРСР від 5 липня 1991 року № 1306-12 „Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства”. Мінімальна заробітна плата була встановлена Законом УРСР № 1280-12 від 03.07.1991 року в розмірі 185 крб. Тобто дохід, який не оподатковувався (неоподатковуваний мінімум), і був мінімальною заробітною платою, що правочинно, з точки зору принципу справедливості, в оподаткуванні. З грудня 1992 року оподаткування доходів громадян здійснюється відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України „Про прибутковий податок з громадян”, який зі змінами і доповненнями був чинним до кінця 2003 року.

У Законі України „Про систему оподаткування” в редакції від 18.02.1997р. цей податок названо податком на доходи фізичних осіб. Термін „прибутковий податок” з’явився внаслідок некоректного перекладу з російської мови. Строго кажучи, він означає податок на доходи, одержані у формі прибутку. Оскільки фізичні особи сплачують податки на доходи, отримані в різних формах, то більш прийнятним є термін „податок на доходи фізичних осіб”. Однак оскільки до Декрету, що регулює справляння зазначеного податку, не були внесені відповідні зміни, офіційно продовжує вживають термін „прибутковий податок з громадян”, який змушені вживати і ми [16].

Особливістю оподаткування доходів громадян до 1993 р. був диференційований підхід до різних категорій платників, до кожної з них передбачався особливий порядок оподаткування і різні ставки податку. Закон „Про прибутковий податок громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства”, успадковуючи практику прибуткового оподаткування СРСР, зберіг поділ платників на окремі категорії із застосуванням до них різних податкових ставок, порядку визначення оподаткованого доходу та утримання податку.

Громадяни України як платники податку поділялися на такі категорії: робітники і службовці та прирівняні до них категорії платників; особи, що отримують авторські винагороди; громадянини, що займаються підприємницькою діяльністю; громадяни, що ведуть селянське (фермерське) господарство. Якщо

місячний дохід робітників і службовців від 186 крб. до 3001 крб. і вищий оподатковувався за ставками 12, 15, 20 і 30 %, то доходи авторів наукових, літературних, мистецьких та інших творів, які видються чи використовуються вперше, в обсязі від 120 крб. до 36001 крб. і вище оподатковувалися за 11 ставками (від 2 до 30 %), а у разі їх неодноразового видання доходи спадкоємців від 500 крб. до 15001 крб. і вищі оподатковувалися за 7 ставками (від 60 до 90 %). Річний дохід від підприємницької діяльності до 12000 крб. оподатковувався за тими ж ставками, що й доходи робітників і службовців, отримані за виконання трудових обов'язків (у разі, якщо особа, яка займається підприємницькою діяльністю, не мала основного місця роботи), та за ставками, що застосовувалися до доходів, отриманих не за місцем основної роботи (у разі, якщо є місце основної роботи). Доходи, що перевищують 12000крб., оподатковувалися за 4 ставками (від 12 до 30 %) [34].

Диференційований підхід до оподаткування різних категорій платників пояснювався передусім особливим статусом суспільної форми власності, як основи соціалістичної економіки і відповідно особливим ставленням суспільства до громадян, зайнятих на підприємствах суспільної форми власності, доходи яких оподатковувалися за низькими ставками. Більш високі податкові вимоги ставилися до громадян, що отримували дохід від здавання в оренду приміщення та від заняття приватною практикою, тобто від тих видів діяльності, які вважалися не іманентними соціалізму, суперечили суспільній формі соціалістичної праці [28].

Важливі зміни в системі прибуткового оподаткування громадян пов'язані з еволюцією об'єкта оподаткування. У процесі цієї еволюції простежується тенденцією до переходу від роздільного до сукупного принципу обкладання доходів громадян.

З 1 жовтня 1994 р. Указом Президента було змінено ставки прибуткового податку з громадян, у тому числі граничну ставку знижено до 50 %, однак при цьому вдвічі зменшився діапазон диференціації, а тому стрімкість прогресії порівняно з 1993 р. зростає. Внаслідок цього зріс рівень оподаткування доходів до

5 (2,5 середніх номінальних зарплат) до 40 неоподаткованих мінімумів.

З 1 жовтня 1995 р., окрім максимальної податкової ставки, було запроваджено також ставки на всі рівні доходів, що перевищують 10 неоподатковуваних мінімумів. Якщо порівняти запроваджену шкалу з тим, що застосовувалося у 1993 р., то відбулося зниження податкових ставок лише на доходи, що перевищували 20 (30 – порівняно зі шкалою впровадженою з 1 червня 1993 р.) неоподатковуваних мінімумів. Щодо доходів від 10 до 20 (30) неоподатковуваних мінімумів, то ставки якими вони оподатковувалися, не знизилися. На доходи ж від 1 до 10 неоподатковуваних мінімумів з 1 жовтня 1994 р. ставку податку підвищено вдвічі, а з 1 жовтня 1995 р. – в 1,5 раза порівняно з 1993 р. Отже за період з 1993 р. до 2000 р. ставки податку на доходи від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів зросли [53].

Оскільки середня заробітна плата до 1999 р. не виходила за межі 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то зміна рівня оподаткування до грудня 1995 р. була пов'язана з підвищенням мінімальної зарплати і неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

У жовтні 1994 р. внаслідок підвищення неоподаткованого мінімуму доходів громадян у 6,5 раза за зростання зарплати всього у 1,5 раза частка податку в середній зарплаті знизилася до 4,92 %, досягнувши найнижчого рівня. З 1995 р. починається її зростання, обумовлене не лише підвищенням номінальної зарплати за стабілізації неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а й оподаткування частини середньої зарплати, що перевищує 5 неоподатковуваних мінімумів (8 грн) за ставкою 15 % [66].

Реформування прибуткового оподаткування в Україні фактично почалося у 2003 році з прийняттям Закону України „Про податок з доходів фізичних осіб” № 889 від 22.05.2003 року, який набрав чинності з 01.01.2004 року. При цьому платниками податку виступали як резиденти так і нерезиденти, ставка податку становила 15 %. Також застосовувалися податкові соціальні пільги у розмірі 100, 150 і 200 % від мінімальної заробітної плати встановленої на 1 січня звітного року [42].

Починаючи з 2 грудня 2010 року був затверджений основний законодавчий документ податкової системи – Податковий Кодекс України (ПКУ), який набрав чинності 1 січня 2011 року. Ставка податку на доходи фізичних осіб визначена як прогресивна – дохід у розмірі 10 мінімальних заробітних плат оподатковується за ставкою 15%, а якщо сукупний дохід за звітний період перевищує 11470 грн (на суму перевищення) податок становить 17 %.

Отже, в процесі еволюції прибуткового податку з громадян в Україні спостерігається тенденція до підвищення рівня оподаткування середньої номінальної заробітної плати працівників. Загалом можна дійти висновку, що еволюція податку з доходів фізичних осіб пройшла певний шлях і на сьогодні він є значним фінансовим підґрунтям для державного самоврядування. Безумовно, прибутковий податок відіграє значну роль у забезпеченні фінансування соціальної інфраструктури, розвитку держави, наданні безплатних благ і послуг населенню.

1.2. Науково-методичні засади організації фінансових взаємовідносин відносин при здійсненні прибуткового оподаткування населення

Податок на доходи фізичних осіб посідає особливе місце в системі оподаткування, оскільки є однією з основних статей податкових надходжень і джерелом державних доходів. Його частка в зведеному бюджеті України наближена до податку на додану вартість, податку на прибуток підприємств і має стійку тенденцію до зростання. Механізм оподаткування доходів фізичних осіб представляє собою сукупність елементів податкового регулювання особистих доходів та податкових важелів прямого та опосередкованого впливу на процес вилучення частини доходів до бюджету.

Його складовими елементами є механізми оподаткування кожного виду доходів, справляння податків з яких передбачено законодавством: заробітної плати, від підприємницької діяльності, від операцій з об'єктами власності, фі-

нансових інвестицій тощо. За напрямом дії податкові важелі можна поділити на прямі та непрямі. Від дії важелів прямого впливу на процес оподаткування доходів фізичних осіб безпосередньо залежить величина податкового зобов'язання платника. Повнота і достовірність визначення об'єкту оподаткування визначає розмір податкової бази, величина ставки податку – розмір податкового стягнення, а наявність пільг – можливість зменшення оподаткованого доходу.

В Україні цей податок має досить стабільну законодавчу форму – із 1992 року він регулювався Декретом Кабінету Міністрів України „Про прибутковий податок з громадян”, з 1 січня 2004 року – Законом України „Про податок з доходів фізичних осіб”, з 1 січня 2011 року – Податковим кодексом України. Проте, попри досить стабільний характер відпрацьованості цілої низки механізмів, деякі положення Закону України „Про податок з доходів фізичних осіб” характеризуються невизначеністю. На нашу думку, на даний час можна визначити основні проблеми в оподаткуванні фізичних осіб в законодавчому акті, що регулював цей процес до кінця 2010 року [43].

Проаналізувавши законодавчу базу даного податку можна виділити такі основні проблеми:

– по-перше, слід визначитись зі змістом податку взагалі. Це положення має визначатись у законодавчому акті, де спочатку потрібно дати його конкретне визначення. У Законі, податок з доходів фізичних осіб визначається як плата фізичної особи за послуги, які надаються їй територіальною громадою, на території якої фізична особа має податкову адресу, або розташована особа, що утримує цей податок. Але погодитись з таким визначення дуже складно: – не зрозуміло, про які послуги, надані територіальною громадою, йдеться; вважається, що при визначенні прибуткового податку акцент необхідно робити саме на доходи та джерела їх отримання особою [26];

– по-друге, слід зауважити про нелогічну структуру діючого Закону України „Про податок з доходу фізичних осіб”. Так, після статті, що визначає об'єкт оподаткування, розташовані статті, що регулюють податковий кредит та соціа-

льні пільги. А тільки потім наводиться характеристика податкових ставок. Подібна структура порушує цілісність законодавчого акта і не дозволяє сформува-ти чітко врегульований, раціонально діючий податковий механізм. Саме тому, після визначення бази оподаткування мають закріплюватись норми, що регулюють ставки оподаткування;

– по-третє, досить важливою постає проблема подвійного оподаткування при виплаті доходів суб'єктам підприємницької діяльності – фізичним особам; – по-четверте, виникає проблема при визначенні податкового кредиту. Згідно чинного законодавства податковий кредит – це сума (вартість) витрат, фактично понесених платником податку-резидентом, протягом звітного податкового року, в тому числі у зв'язку з оплатою вартості середньої професійної або вищої форми навчання такого платника податку, іншого члена його сім'ї першого ступеня споріднення, на суму яких дозволяється зменшення суми його загального річного оподаткованого доходу. Загальна сума нарахованого податкового кредиту не може перевищувати суми загального оподаткованого доходу платника податку, одержаного протягом звітного року як заробітна плата. Таким чином, наприклад, одержання студентом навіть малої заробітної плати за наявності великих витрат на навчання, автоматично позбавляє студента на більшу частку податкового кредиту, оскільки він є платником податку.

Слід зазначити, що Закон паралельно вводить і низку обмежень щодо формування податкового кредиту, зокрема, чимало видів витрат лімітуються. Таким чином, введення інституту податкового кредиту, з одного боку, дозволить багатьом громадянам певним чином зменшити суму податку до сплати за рахунок життєво необхідних витрат. З іншого боку, – ускладнить декларування і розрахунок податку. Платникові доведеться збирати розрахункові документи і вести розрахунок витрат. Запровадження такої шкали оподаткування та значне зниження розміру ставки загалом сприятиме підвищенню збирання податку, зменшенню стимулів до трансформації високих доходів у натуральні форми та до інших способів ухилення від оподаткування [21].

З 1 січня 2011 року нарахування і стягнення податку з доходів фізичних

осіб регулюється Податковим кодексом України. Реформування податкової системи України в контексті прийняття Податкового кодексу спричинило значні зміни у податковій системі. Головним при створенні Податкового кодексу стали принципи задекларовані у Програмі інтеграції України до Європейського союзу. Вітчизняна податкова система є подібною до податкових систем розвинутих європейських країн.

Важливе місце в податковій системі займає податкова ставка як з юридичної, так і з економічної точки зору. Вона є законодавчо визначеним розміром податкового платежу, що встановлюється на одиницю оподаткування [20]. Податкова ставка зумовлює і забезпечує принцип рівності оподаткування всіх платників податку, тому що обов'язкова для всіх, хто не має преференцій.

Іншим важливим елементом, що безпосередньо впливає на розмір оподаткованого доходу є податкові пільги. За їх допомогою реалізується стимулююча підфункція податків в складі регулюючої функції. Згідно з податковим правом, пільги – звільнення платника податків від нарахування і сплати податку чи сплата ним податку в меншому розмірі за наявності підстав, визначених законодавством України.

Непрямі важелі можна поділити на податкові стимули і податкові санкції. Податкові стимули представляють собою певні заохочення для суб'єктів оподаткування до добровільної повної і своєчасної сплати податків. Вони впливають на економічну зацікавленість суб'єктів підприємництва до легальної діяльності, нарощування прибутків і добровільної сплати податків.

Такими стимулами щодо оподаткування доходів фізичних осіб можуть бути окремі види пільг, реструктуризація податкової заборгованості, спрощене оподаткування та легалізація неоподаткованих доходів. Вони впливають на доходи фізичних осіб через застосування податкових санкцій до порушників податкового законодавства, можливість легалізації неоподатковуваних доходів у разі їх попереднього приховування від оподаткування. Втім, на нашу думку, ринковій економіці повинні бути притаманні адекватні методи податкового регулювання, а такі податкові важелі як реструктуризація податкового боргу, по-

даткова амністія, спрощені режими оподаткування повинні вилучатися із податкового механізму, оскільки вони створюють умови для зловживань з боку платників, унаслідок неможливості здійснення якісного контролю за формуванням і рухом доходів.

Другим опосередкованим важелем є податкові санкції, які є способом боротьби з податковими правопорушеннями. Можливість їх застосування у вигляді адміністративної, кримінальної та фінансової відповідальності, примушує платників діяти в межах чинного податкового законодавства. Процес справляння податків відбувається завдяки певному організаційному забезпеченню, яке включає нормативно-правову базу, адміністрування та податкове планування. Нормативно-правова база створює певні правові передумови оподаткування і відображається в розробці та прийнятті законодавчих актів з питань оподаткування особистих доходів.

Стратегічними завданнями механізму оподаткування доходів фізичних осіб є реалізація фіскального і регулюючого потенціалу особистого прибуткового оподаткування, що стане можливим за умови обґрунтованого вибору податкового інструментарію. До основних критеріїв, на які повинна бути зорієнтована податкова політика в сфері оподаткування доходів фізичних осіб, на нашу думку, слід віднести фіскальну достатність і соціальну справедливість, стабільність і гнучкість.

Важливою задачею у сфері оподаткування доходів фізичних осіб є реформування і вдосконалення чинної системи оподаткування заробітної плати, адже нерідко податок з доходів фізичних осіб асоціюється саме із податком із заробітної плати. Заробітна плата є особливим видом доходу фізичних осіб. Вона складає найбільшу частку як в загальній структурі доходів українців, так і в структурі оподаткованого доходу. Це визначає її надзвичайну фіскальну значимість як основного елемента об'єкта оподаткування та податкової бази, за рахунок якого формується переважна частка податкових надходжень.

Норми Податкового кодексу України відповідають місії (головній меті) реформування фінансової системи, що підлягає в удосконаленні системи опо-

даткування шляхом ресурсного забезпечення виконання функцій держави та підвищення ефективності державного управління, а також створенні принципово нового нормативно-правового акта з питань оподаткування як цілісного, узгодженого й комплексного документа.

Крім того, запровадження єдиного нормативного документа замість декількох сотень норм податкового законодавства допоможе уникнути неоднорідності і складності нормативно-правової бази оподаткування (неузгодженості й навіть суперечливості окремих законодавчих норм, застосування норм непрямої дії в податковому законодавстві, відсутності єдиної термінології). У Податковому кодексі впорядковано систему податкових пільг. На думку фахівців міжнародних організацій, для цієї сфери оподаткування в Україні є характерним порушення принципів справедливості в оподаткуванні та зниженні фінансової ефективності основних податків. У відповідь на це зауваження слід зазначити, що акцент на регулюючу функцію оподаткування не можливий без використання преференцій. У після кризовий період у розвинутих країнах диференціація ставок та інші преференції з метою стимулювання економічного й соціального розвитку досить поширені. Водночас у майбутньому процесі реформування податкової системи ставиться завдання виключити суб'єкти малого й середнього бізнесу зі спрощеної системи оподаткування з метою уникнення викривлення конкурентного середовища. Намічається зменшення преференцій у галузях сільського господарства, книгодрукування. З використанням найкращої європейської практики будуть удосконалені норми з податку на додану вартість. Як уже зазначалося, одним із головних критеріїв змін у оподаткуванні стане оцінка витратна адміністрування як із боку держави, так і з боку платників податків. Податковий кодекс дасть змогу підвищити рівень податкової культури, уникнути неврегульованості в питаннях формування й адміністрування основних бюджетоутворюючих податків [18].

Слід відзначити, що навіть найдосконаліша економічна система не здатна забезпечити розподіл доходів населення таким чином, щоб догодити всім членам суспільства. Тому сучасна макроекономічна політика використовує різні

інструменти перерозподілу доходів з метою згладжування диференціації, основними серед яких є трансферти населенню, регулювання цін, а також прогресивне оподаткування. Дослідження досвіду зарубіжних країн дозволяє зробити висновок, що прогресивна шкала оподаткування доходів громадян краще справляється з виконанням принципу справедливості оподаткування, ніж пропорційна.

Слід відзначити технічну складність обчислення прогресивних шкал. В Україні одним з основних аргументів за відміну прогресії, яка діяла до 2004 року, як раз і була складність розрахунку податку в умовах декількох ставок. Однак, як засвідчує зарубіжний досвід, в умовах розвитку інформаційних технологій такий аргумент не можна сприймати серйозно.

Податковим кодексом передбачена диференціація ставок податку для оподаткування доходу в вигляді заробітної плати (базова ставка – 15 %, 17 % – якщо заробітна плата перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, на суму такого перевищення). Слід звернути увагу на необхідність перегляду підходу до диференціації ставки податку, тому що прописаний в Податковому кодексі механізм не в повному обсязі реалізує принцип соціальної справедливості. Можна побачити, що податок на доходи фізичних осіб в Податковому кодексі має свої переваги та недоліки.

Удосконалення прибуткового податку вимагає реалізації принципів оподаткування, характерних для соціальних держав; розширення бази оподаткування за рахунок стягнення податку з усіх видів доходів, крім цільових, що виплачуються з державних цільових фондів; запровадження заявочного принципу реєстрації самозайнятих осіб – платників податку в податкових органах (спрощення процедури реєстрації); удосконалення системи оподаткування пасивних доходів з метою стимулювання інвестиційної діяльності; зарахування податку з доходів фізичних осіб до бюджету територіальної громади за адресою юридичної особи, а в разі наявності у неї відокремлених підрозділів – за місцем їх реєстрації.

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

2.1. Оцінка нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб в умовах окремого підприємства

XXX Лубенського району (далі XXX) є підприємством утвореним на засадах угоди громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності у сільському господарстві з метою одержання прибутку.

Фінансовий стан XXX, як і інших подібних підприємств визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів. Він залежить від результатів виробничої, комерційної та фінансово-господарської діяльності підприємства. Інформацією для аналізу фінансового стану XXX отримуємо в річній фінансовій звітності за останні три роки (додатки: А, Б, В, Г, Д, Е).

Фінансова стійкість XXX, як і інших господарюючих суб'єктів залежить від розміщення його активів та джерел формування капіталу і характеризується, насамперед, співвідношенням між обсягами власного капіталу і зобов'язань (табл. 2.1, додаток Ж).

Виконані розрахунки свідчать про загальне зростання до цього достатньо середнього рівня фінансової стійкості XXX за показниками структури джерел формування капіталу. Так, фактичне значення коефіцієнта автономії вказує на те, що на кінець 2022 року питома вага власного капіталу у валюті балансу становить 61,3 %, що на 16,9 пункти вище порівняно з 2020 роком. Коефіцієнт концентрації залученого капіталу відповідно зменшився з 0,556 до 0,387 і свідчить про загальне зниження рівня залежності від кредиторів. Динаміку згаданих та інших показників оцінки фінансової стійкості графічно відображає рис. 2.1 та підтверджують розрахунки здійснені в табл. 2.2 (додаток З).

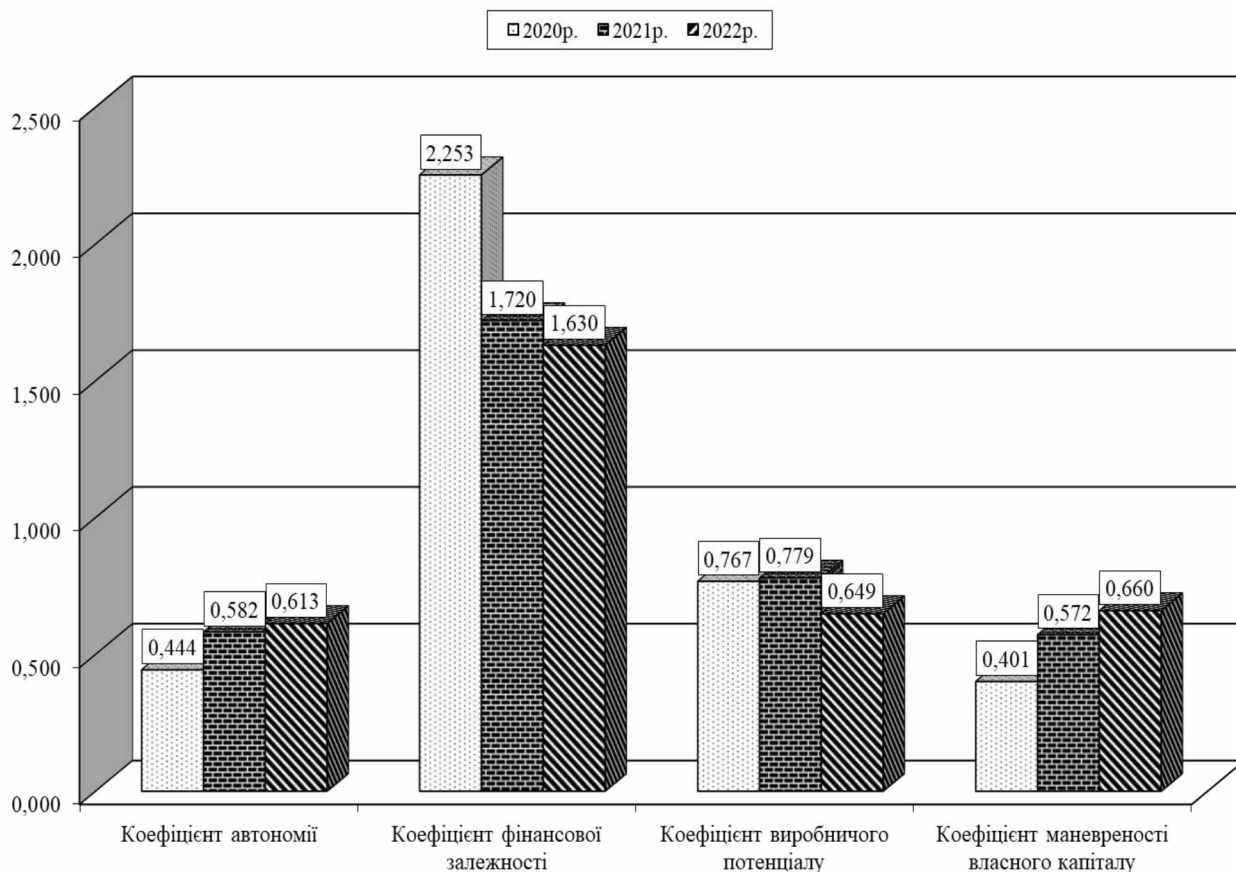

Рис. 2.1. Динаміка окремих показників оцінки фінансової стійкості ХХХ, 2020– 2022 рр.

За результатами розрахунків проведених в табл. 2.2 відмічаємо факт одночасно збільшення за 2020 – 2022 рр., як запасів ХХХ, так і його власних оборотних коштів при стабільному зменшенні короткострокових кредитів. При цьому, навіть випереджаючи у абсолютному та відносному виразах, темпи збільшення саме власних оборотних коштів все ж не забезпечили покращення типу фінансової стійкості підприємства, який останні три роки залишався кризовим.

Ліквідність ХХХ, як і інших суб'єктів підприємницької діяльності – це його здатність швидко продати активи й одержати гроші для оплати своїх зобов'язань. Рівень ліквідності активів пов'язаний із часом, необхідним для перетворення їх у грошові кошти (табл. 2.3, додаток І).

Аналіз даних табл. 2.3 свідчить про нестабільність платіжних можливостей ХХХ за період останніх трьох років. Так за період 2020 – 2022 рр. високолі-

квідних активів було недостатньо для покриття найбільш термінових зобов'язань. Поряд з цим слід відмітити відсутність на підприємстві короткострокових зобов'язань та достатність низьколіквідних активів для покриття довгострокових зобов'язань.

Оперативний аналіз платоспроможності ХХХ дає можливість виявити ознаки неплатоспроможності в діяльності підприємства для їх подальшого усунення (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Оцінка та виявлення ознак неплатоспроможності ХХХ, 2020 – 2022 рр.,

тис. грн

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення (+,-) 2021 р від 2020 р.	Відхилення (+,-) 2022 р від 2021 р.
Довгострокові фінансові інвестиції	1097	877	623	-474	-254
Поточні фінансові інвестиції	0	0	0	0	0
Грошові кошти та їх еквіваленти	54	33	165	111	132
Поточні зобов'язання	10165	8908	10187	22	1279
Показник поточної неплатоспроможності	-9014	-7998	-9399	-385	-1401
Коефіцієнт покриття (Загальний коефіцієнт ліквідності)	1,325	1,808	2,056	0,732	0,248
Коефіцієнт забезпечення власними засобами	0,245	0,447	0,514	0,269	0,067
Чистий прибуток ("-" збиток)	5490	4363	3699	-1791	-664

За досліджуваний період в ХХХ спостерігалась певна негативна стабільність. Так як свідчать розрахунки табл. 2.4 на підприємстві за досліджуваний період місце критична неплатоспроможність. Однак, зважаючи , на позитивну динаміку за останні три роки загального коефіцієнта ліквідності та коефіцієнта забезпеченості власними засобами є сподівання на перетворення, в найближчій перспективі, неплатоспроможності на поточку.

Оцінка майнового стану ХХХ, що є важливим напрямом загальної оцінки його фінансового стану можливо здійснити на основі вивчення інформації бухгалтерського балансу. Детальне вивчення складу та структури активів підприємства вимагає їх оцінку та поділ за різними класифікаційними напрямками,

серед яких характер обороту, форма активів, сфера розміщення та джерела (табл. 2.5, додаток К).

Розрахункові дані свідчать про зміни майнового потенціалу підприємства, загалом, позитивному напрямку. Так за період 2020 – 2022 рр. загальна вартість майна ХХХ збільшилась з 18563 тис. грн до 26571 тис. грн. Дане зростання, в значній мірі, забезпечив приріст оборотних активів підприємства, тоді коли його необоротні активи теж зростали, однак дуже повільними темпами.

Визначення джерел формування капіталу підприємства є важливою складовою аналізу фінансового стану підприємства (табл. 2.6, додаток Л).

Дані табл. 2.6 підтверджують факт збільшення загальної величини капіталу ХХХ за період 2020 – 2021 рр. на 3106 тис. грн, або на 16,7 %. Таке збільшення обсягів пасивів підприємства обумовило, виключно, зростання власного капіталу. За період наступних 2021 – 2022 рр. капітал підприємства збільшився вже на 4902 тис. грн (22,6 %). Такий приріст, в більшій мірі, забезпечило збільшення власного капіталу підприємства, тоді як зобов'язання підприємства (на відміну від попереднього року) теж зростали, але в порівняно менших обсягах.

Оцінка фінансових результатів є одним із найважливіших напрямів оцінки ефективності виробничо-фінансової діяльності підприємств (табл. 2.7, додаток М). Результат такої оцінки свідчить про негативний момент в діяльності ХХХ, що полягає в зниженні рівня його прибутковості. Так, величина чистого прибутку на підприємстві за період 2020 – 2021 рр. зменшилась з 5490 тис. грн до 4363 тис. грн, що складає майже 20 відсотків. За наступні два роки ситуація не змінилась – розмір чистого прибутку зменшився ще на 664 тис. грн і встановився на рівні 3699 тис. грн.

В цілому аналіз фінансового стану підприємства, за окремими показниками засвідчив його нестабільність. Тому підприємство має звернути увагу на усунення поточних проблем і розвиток позитивних тенденцій, зокрема для того щоб забезпечити гарантії своєчасних розрахунків з найманими працівниками та державою.

Податок на доходи фізичних осіб являє собою вагомий податковий інстру

мент формування бюджетів різних рівнів, забезпечуючи левову частку податкових надходжень на місцевому та державному рівнях. На новітньому етапі свого розвитку, за часів незалежної України, даний податок тричі змінював назву – з прибуткового податку з громадян на податок з доходів фізичних осіб і, врешті, на податок на доходи фізичних осіб, що востаннє відбулося після прийняття Податкового кодексу України.

Формування системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні розпочалося на початку дев'яностих років двадцятого століття з прийняттям Декрету Кабінету Міністрів України „Про прибутковий податок з громадян”, яким, Загалом, регламентувалось справляння прибуткового податку з громадян в Україні аж до 2004 р. наявна на той час (початок 90-х років) система оподаткування доходів фізичних осіб мала дві характерні особливості, що збереглися ще з союзних часів: по-перше, замість неоподаткованого мінімуму (розміру доходу в межах якого податок не стягується) виділявся розмір неоподаткованого доходу; по-друге, були встановлені умови та ставки податку для всіх категорій. При цьому характерною рисою цього розвитку системи прибуткового оподаткування в Україні була постійна зміна інтервалів та ставок прогресивного оподаткування, яка кардинально змінилась після 2004 року (табл. 2.8).

Починаючи з 2004 року нормативне регулювання системи прибуткового оподаткування населення відбувалося за нормами Закону України „Про податок з доходів фізичних осіб”, який вніс ряд радикальних змін починаючи від зміни назви „прибуткового податку з громадян” на „податок з доходів фізичних осіб” та відміни прогресивної шкали оподаткування до нового механізму обчислення податку і формування відповідної податкової звітності.

Починаючи ж з 2011 року на зміну згаданому закону було прийнято Податковий кодекс України, принісши свої зміни до механізму оподаткування доходів громадян, які хоча були не такими радикальними, як це було в 2004 році, зокрема зміни стосувалися часткового повернення до прогресивності у використанні ставок, змін у механізмах застосування податкових соціальних пільг та розширення переліку необхідної до формування податкової звітності.

**Ретроспективний аналіз встановлення ставок для обчислення податку на
доходи фізичних осіб***

Період часу	Розмір ставок
1991 р.	13, 30, 40, 45 і 50 %,
1992 р.	12, 15, 20 і 30 % – за основним місцем роботи; 2, 3, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 20 і 30 % – за сумісництвом
1993 р.	Прогресивна шкала від 10 % до 60 % – за основним місцем роботи; 20 % – за сумісництвом
1994 – 2003 рр.	Прогресивна шкала від 10 % до 50 % – за основним місцем роботи; 20 % – за сумісництвом
2004 – 2005 рр.	5 %, 13 %, 30 %
2006 – 2010 рр.	5 %, 15 %, 30 %
2011 – 2013 рр.	Малопрогресивна шкала від 15 % до 17 %; 5 %, 10 %, 30 %, 0 %
2014 -2015 рр.	Малопрогресивна шкала від 15 % до 20 %; 5 %, 10 %, 30 %, 0 %
2016 р.	Малопрогресивна шкала від 18 % до 20 %; 5 %, 30 %, 0 %
2017 р.	18 %, 5 %, 9 %, 20 %, 0 %.
2018 – 2023 рр.	18 %, 5 %, 9 %, 0 %.

* в 1991 – 2003 рр. – прибутковий податок з громадян; в 2004 – 2010 рр. – податок з доходів фізичних осіб

На сьогодні, у відповідності до діючого Податкового кодексу, формування загального місячного (річного) оподаткованого доходу, що виступає об'єктом оподаткування податком на доходи фізичних осіб передбачає аналіз сукупності існуючих видів доходів громадян, які підлягають оподаткування (рис. 2.2, додаток Н), з яких податок не стягується (рис. 2.3, додаток П). Не менш важливим, при цьому є диференціація оподатковуваних доходів на групи, залежно від розміру ставок, за якими стосовно них обчислюється податок (табл. 2.9, додаток С).

Результати розрахунків за даним податком узагальнюються у Податковому розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку і сум утриманого з них податку, який оформляється щоквартально і подається до податкових органів за місцем реєстрації платників.

Слід зазначити, що починаючи з 2021 року, у відповідності до Наказу КМУ № 4 від 13.01.2015 р. зі змінами затвердженими Постановою КМУ № 773 від 15.12.2020 р. „Про затвердження форми Податкового розрахунку сум дохо-

ду, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску і Порядку заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску” дана форма податкової звітності скасовується. Відтепер звітувати про суми нарахованого доходу на користь фізичних осіб і утриманого з нього податку податкові агенти, зокрема ХХХ будуть у Додатку 4 ДФ „Відомості про суми нарахованого доходу, утриманого та сплаченого податку на доходи фізичних осіб та військового збору” до Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків - фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску.

На основі, згаданої вище, функціонуючої в досліджуваному періоді, звітності проаналізуємо динаміка нарахування податку на доходи фізичних осіб у ХХХ з доходів, що можуть виступати об’єктом оподаткування (табл. 2.10).

Розрахунки, здійснені в табл. 2.10, свідчать про стабільне зростання сумарних розмірів доходів виплачених податковим агентом, в ролі якого виступає ХХХ, як своїм найманим працівникам, так і особам, які є власниками частки підприємства, володіючи майновими та земельними паями та самозайнятим особам, що виконують роботи та надають послуги підприємству. Причому така тенденція є, загалом, стабільно зростаючою, як по абсолютних, так і по відносних загальнорічних розмірах.

Таблиця 2.10

Динаміка виплачених ХХХ доходів на користь фізичних осіб та утриманих з них податків, 2020 – 2022 рр.

Період	Чисельність осіб, які отримували доходи	Сума виплачених доходів, грн	Сума утриманих податків, грн	Питома вага ПДФО в нарахованому доході, %
I квартал	41	467285,71	65887,29	14,1
II квартал	53	664449,05	106311,85	16,0
III квартал	59	740247,16	121400,53	16,4
IV квартал	51	531821,55	93903,42	17,7

Період	Чисельність осіб, які отримували доходи	Сума виплачених доходів, грн	Сума утриманих податків, грн	Питома вага ПДФО в нарахованому доході, %
Всього за 2020 р.	X	2403803,91	387503,09	16,1
I квартал	41	265757,31	55881,83	21,0
II квартал	47	799391,22	122649,33	15,3
III квартал	52	823628,47	125513,91	15,2
IV квартал	49	669668,21	150405,53	22,5
Всього за 2021 р.	X	2558445,21	454450,60	17,8
Відхилення (+, -) 2021 р. від 2020 р. абсолютне	X	154641,30	66947,51	X
Відхилення (+, -) 2021 р. від 2020 р., відносне, %	X	6,0	14,7	X
I квартал	42	642624,55	114387,17	17,8
II квартал	48	828282,62	135887,55	16,4
III квартал	54	1225152,70	186223,21	15,2
IV квартал	50	1129118,30	165980,39	14,7
Всього за 2022 р.	X	3825178,17	602478,32	15,8
Відхилення (+, -) 2022 р. від 2021 р. абсолютне	X	1266732,96	148027,72	X
Відхилення (+, -) 2022 р. від 2021р., відносне, %	X	49,5	32,6	X

Схожою є тенденція зміни розмірів нарахованого податку на доходи де зростання сукупної величини податку на доходів фізичних осіб за 2020 – 2021 рр. становило 14,7 %, а за наступний 2022 р. – ще на 32,6 %. Спільні тенденції зміни обсягів доходів і утриманих податків за 2020 – 2022 рр. підтверджуються на рис. 2.4.

Наведений рисунок графічно підтверджує факт стабільного зростання рівня виплаченого доходу та, одночасно, зростання утриманого з них податку. Побудована лінія тренду дає підстави говорити, про те, що середньоквартальний розмір такого приросту становить 51513,02 грн та 8078,64 грн відповідно.

Серед інших вплив на такі зміни, в першу чергу, мали, вже згадані, зміна чисельності працівників, які перебували в трудових відносинах з податковим агентом – ХХХ, та отримували виплати по паях, а по-друге наявність інших видів нарахованих доходів, що обумовлює подальше дослідження їх складу та

структури за останні три роки (табл. 2.11, додаток Т).

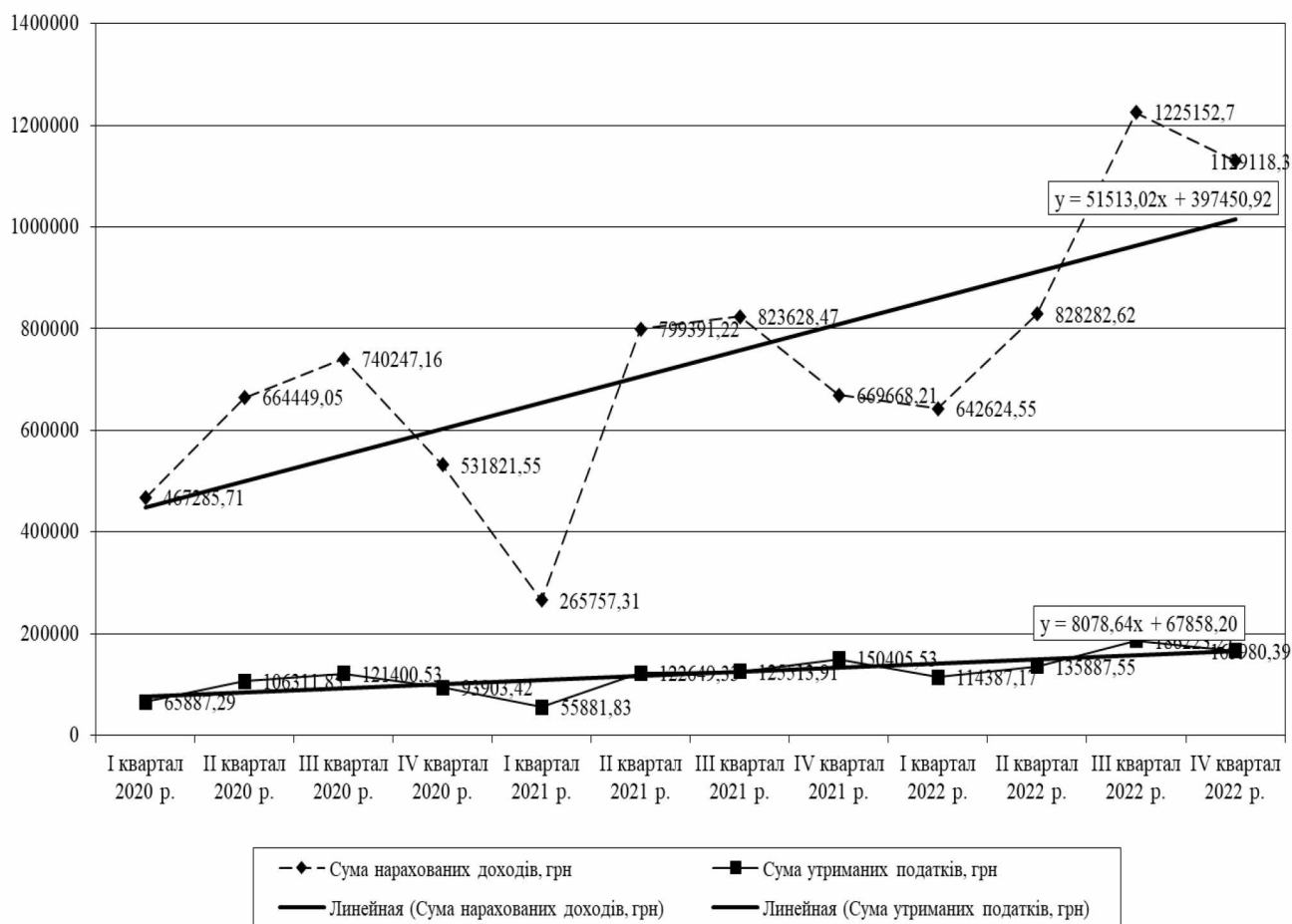

Рис. 2.4. Динаміка сум нарахованих доходів та утриманих податків у XXX, 2020 – 2022 рр., грн

Аналітичні дані табл. 2.8 підтверджують зроблені висновки про загальне збільшення сукупного розміру виплачених XXX доходів окремим фізичним особам. При цьому, зауважимо, що за 2020 – 2021 рр. загальне зростання нарахованих доходів нарахованих податковим агентом (XXX) забезпечувалось виключно збільшенням абсолютного розміру величини заробітної плати, тоді як інші доходи, які мали місце у 2020 р. були відсутніми. В наступному 2022 р. на підприємстві, крім заробітної плати мав місце ще один вид виплачуваного доходу – виплати на користь самозайнятих осіб. Така ситуація пояснює відображені зміни в структурі доходів виплачених XXX, а саме виключне домінування саме оподатковуваних доходів, що доводить рис. 2.5.

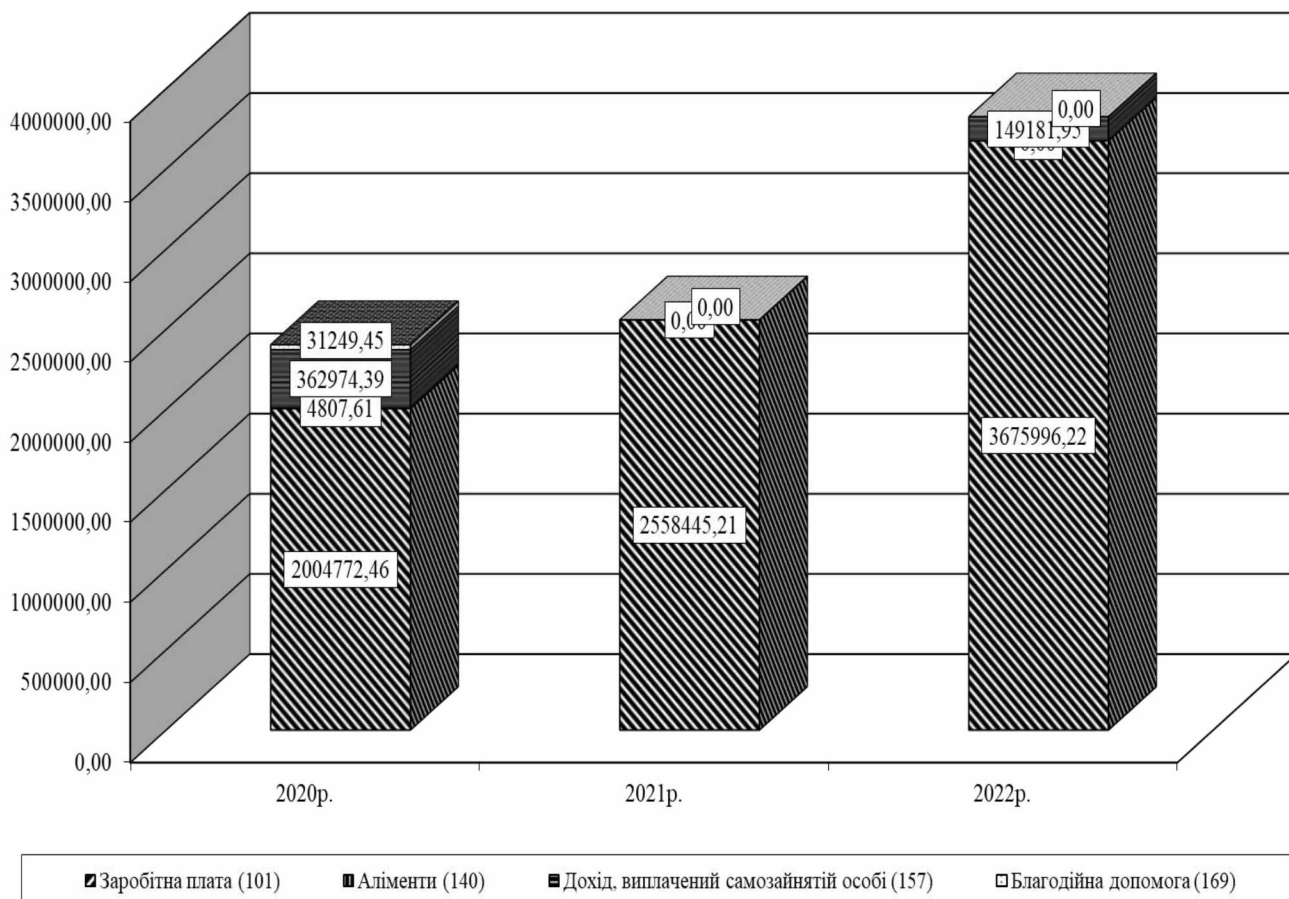

Рис. 2.5. Склад та динаміка основних видів виплачених ХХХ доходів на користь фізичних осіб, 2020 – 2022 р.

Вивчення складу та структури оподатковуваних доходів, що були ХХХ у досліджуваному періоді, виплачені на користь фізичних осіб дає підстави свідчити про те, що поряд із значними частками доходів у вигляді виплат самозайнятими особам, провідна роль, а у 2021 р. взагалі, виняткова, належить саме доходам у вигляді заробітної плати та виплат прирівняних до неї, що обумовлює необхідність подальшого поглиблено дослідження даного виду оподаткованого доходу фізичних осіб.

2.2. Сучасна практика оподаткування доходів фізичних осіб у формі заробітної плати

Досліджена залежність розміру нарахованого податку від величини доходів та права на податкову соціальну пільгу, виключно, для фізичних осіб обумовлює необхідність дослідження динаміки нарахованих доходів та нарахованого податку з доходів працівників ПрАТ „Вознесенськ облплемсервіс” саме у вигляді заробітної плати та виплат прирівняних до неї.

Зміни в законодавстві щодо оподаткування доходів фізичних осіб, які сталися починаючи з 2004 р. запровадили практично нову систему податкових пільг з прийняттям Закону України „Про податок з доходів фізичних осіб” і в подальшому Податкового кодексу України.

Однією з найбільш активно використовуваних податкових пільг раніше була універсальна знижка – неоподатковуваний мінімум, що являє собою найменшу частину об'єкта оподаткування, яка цілком звільняється від оподаткування. Він застосовувався за кожний повний місяць, протягом якого було отримано дохід. З 1 січня 2004 року розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян 17 грн. замінено соціальною пільгою в розмірі мінімальної заробітної плати.

Розмір пільги залежить від соціального, майнового, сімейного статусу платника податків або інших обставин.

Закон визначає, що податкова соціальна пільга застосовується до суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати, якщо розмір цього доходу не перевищує прожиткового мінімуму для працездатних осіб, збільшеного на коефіцієнт 1,4.

Одночасно слід відмітити, що із введенням в дію Податкового кодексу змінився підхід до встановлення розмірів податкових соціальних пільг. Відтепер їх розмір дорівнюватиме величині не мінімальної заробітної плати, розміру прожиткового мінімуму для працездатного населення. Розмір податкових соці

льних пільг представлено у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Розмір податкової соціальної пільги за період функціонування податку на доходи фізичних осіб (станом на початок року)

Рік	Дохід ¹ , грн	ПМПН ² , грн	Розмір пільги, %	Сума ПСП ³ , грн		
				звичайна	підвищена	подвійна
2004	540	205	30	61,50	92,55	123,00
2005	630	262	50	131,00	196,50	262,00
2006	680	350	50	175,00	262,50	350,00
2007	740	400	50	200,00	300,00	400,00
2008	890	515	50	257,50	386,25	515,00
2009	940	605	50	302,50	453,75	605,00
2010	1220	869	50	434,50	651,75	869,00
2011	1320	941	50	470,50	705,75	941,00
2012	1500	1073	50	536,50	804,75	1073,00
2013	1610	1147	50	573,50	860,25	1147,00
2014	1710	1218	50	609,00	913,50	1218,00
2015	1710	1218	50	609,00	913,50	1218,00
2016	1930	1378	50	689,00	1033,50	1378,00
2017	2240	1600	50	800,00	1200,00	1600,00
2018	2470	1762	50	881,00	1321,50	1762,00
2019	2690	1921	50	960,50	1440,75	1921,00
2020	2940	2102	50	1051,00	1576,50	2102,00
2021	3180	2270	50	1135,00	1702,50	2270,00
2022	3470	2481	50	1240,50	1860,75	2481,00
2023	3760	2684	50	1342,00	2013,00	2684,00

¹граничний розмір доходу, який дає право на застосування податкових соціальних пільг; ²прожитковий мінімум для працездатного населення; ³податкова соціальна пільга

Отже з урахуванням норм Податкового кодексу платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги:

1) звичайної – у розмірі, що дорівнює 50 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року: а) для будь-якого платника податку, б) для платника податку, який утримує двох чи більше дітей віком до 18 років, – у розрахунку на кожну таку дитину.

2) підвищеної – у розмірі, що дорівнює 150 відсоткам суми пільги, що дорівнює 100 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розра-

хунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для такого платника податку, який: а) є одинокою матір'ю (батьком), вдовою (вдівцем) або опікуном, піклувальником – у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років, б) утримує дитину-інваліда – у розрахунку на кожну таку дитину віком до 18 років, в) є чорнобильцем першої або другої категорій осіб, г) є учнем, студентом, аспірантом, ординатором, ад'юнктом, д) є інвалідом I або II групи, у тому числі з дитинства, крім інвалідів, е) є особою, якій присуджено довічну стипендію як громадянину, що зазнав переслідувань за правозахисну діяльність, включаючи журналістів, ж) є учасником бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни.

3) подвійної – у розмірі, що дорівнює 200 % суми пільги, що дорівнює 100 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для такого платника податку, який є: а) Героєм України, б) учасником бойових дій під час Другої світової війни або особою, яка у той час працювала в тилу, та інвалідом I і II групи, з числа учасників бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни, в) колишнім в'язнем концтаборів, гетто та інших місць примусового утримання під час Другої світової війни або особою, визнаною репресованою чи реабілітованою, г) особою, яка була насильно вивезена з місця постійного проживання під час Другої світової війни тощо.

Податкова соціальна пільга починає застосовуватися до нарахованих доходів у вигляді заробітної плати з дня отримання роботодавцем заяви платника податку про застосування пільги та документів, що підтверджують таке право. Роботодавець відображає у податковій звітності всі випадки застосування або незастосування податкової соціальної пільги згідно з отриманими від платників податку заявами про застосування пільги, а також заявами про відмову від такої пільги.

У разі якщо платник податку має право на застосування податкової соціальної пільги з двох і більше підстав, застосовується одна податкова соціальна пільга з підстави, що передбачає її найбільший розмір, крім випадку, утримання

дітей інвалідів віком до 18 років, податкова соціальна пільга за яким додається до пільги, 100 відсотків у разі, якщо особа утримує двох і більше дітей, у тому числі дитину-інваліда (дітей-інвалідів). При цьому, граничний розмір доходу, який дає право на отримання податкової соціальної пільги на дітей одному з батьків визначається як добуток діючої межі для застосування пільг та відповідної кількості дітей.

Враховуючи існуючу практику застосування податкових соціальних пільг проаналізуємо динаміку справляння податку на доходи працівників ХХХ у вигляді заробітної плати (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Динаміка справляння в ХХХ податку на доходи фізичних осіб у вигляді заробітної плати, 2020 – 2022 рр.

Показник	2020 р.	2021 р.	Відхилення (+,-) 2021 р. від 2020 р.	2022 р.	Відхилення (+,-) 2022р. від 2021 р.
Середньорічна* чисельність найманих працівників, чол.	29	33	+4	32	-1
Сукупні витрати на оплату праці за рік, грн	2004772,46	2558445,21	+553672,75	3150857,52	+592412,31
Середньомісячна заробітна плата, грн	5760,84	6460,72	+699,88	8205,36	+1744,64
Середньорічна чисельність працівників, що користуються податковими соціальними пільгами, чол.	3	2	-3	4	+4
У % до загальної чисельності працюючих, %	10,3	6,1	-4,2	12,5	+6,4
Нараховано податку на доходи фізичних осіб, грн	324773,14	454450,60	+129677,46	551400,07	+96949,47

* обчислена за середньою арифметичною простою

Розрахунки, здійснені в табл. 2.12 свідчать про наявність одночасного впливу цілого ряду факторів на загальну позитивну динаміку нарахованого податку на заробітні плати найманих працівників досліджуваного підприємства. Так за період 2020 – 2021 рр. в ХХХ середньомісячна зарплата збільшилась на 699,88 грн, а саме з 5760,84 грн до 6460,72 грн. Поряд з цим зафіксовано збіль-

шення середньорічної чисельності працівників (з 29 осіб у 2020 р. до 33 осіб у 2021 р.), що обумовило приріст сукупного розміру нарахованої заробітної плати на 553672,75 грн. Крім того наявне, зменшення частки осіб, що користувались податковими соціальними пільгами разом з іншими чинниками обумовило зростання розміру податку на доходи фізичних осіб нарахованого у ХХХ, величина якого збільшилась майже наполовину з 324773,14 грн у 2020 р. до 454450,60 грн у 2021 р.

За наступні роки 2021 – 2022 рр. у ХХХ чисельність працюючих, зменшилась на 1 особу, в той час як розмір заробітної плати, зокрема через інфляційні чинники, зріс на до 8205,36 грн, або на 27,0 %. Такі зміни обумовили збільшення надходжень до бюджету від ХХХ у формі сплати податку на доходів фізичних осіб за період 2020– 2021 рр. на 96949,47 грн. При цьому, на динаміку сплаченого податку за цей період податку, додатковий вплив мав факт подальшого зростання кількості осіб, які користувались податковими соціальними пільгами. Наочно дані висновки підтверджує рис. 2.6.

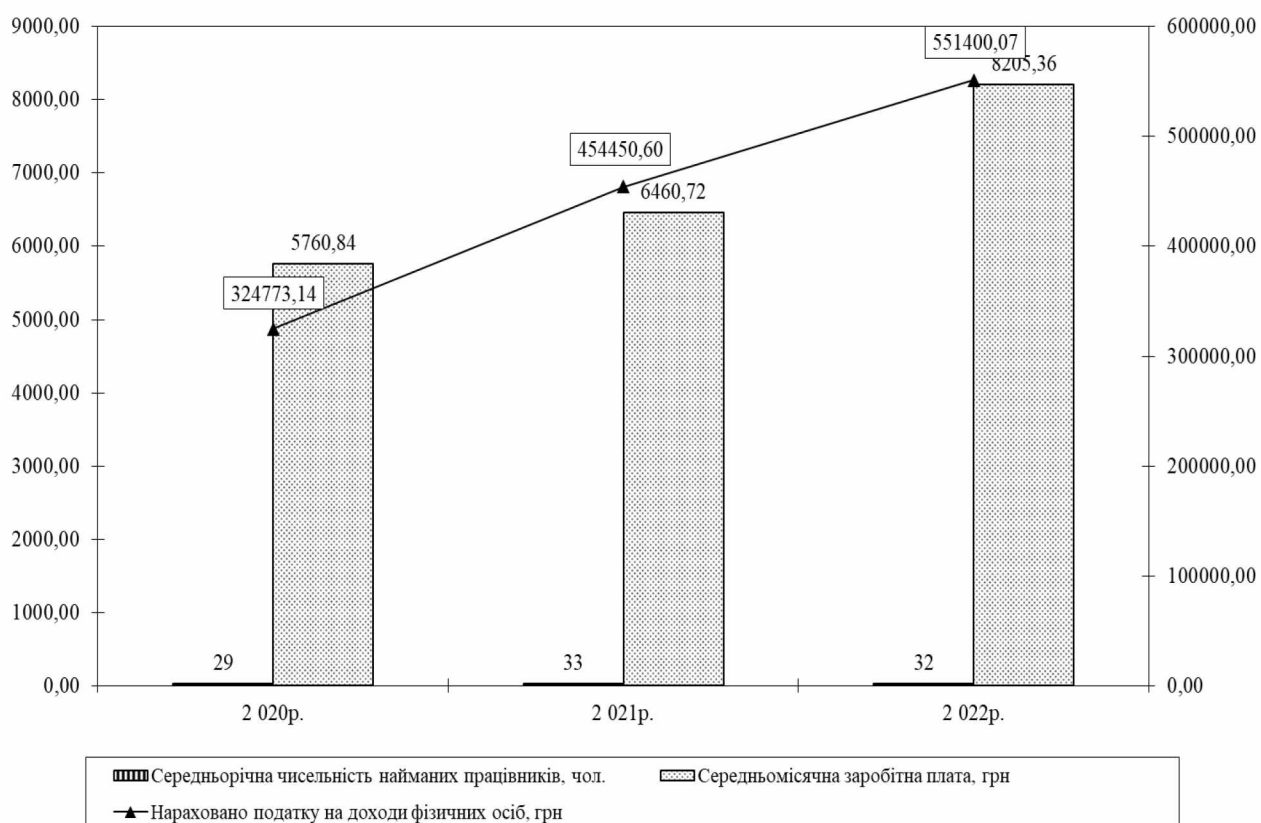

Рис. 2.6. Параметри оподаткування заробітної плати працівників ХХХ в динаміці за 2020 – 2022 рр.

На основі розглянутих вище особливостей нарахування і сплати податку на доходи фізичних осіб слід відмітити позитивну тенденцію, яка полягає майже у відсутності заборгованості ХХХ по платежах до бюджету з приводу даного податку.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОСОБИСТОГО ОПОДАТКУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

3.1. Шляхи покращення практики оподаткування доходів громадян у вигляді заробітної плати

Створення ефективної системи соціального захисту населення, що розрахована не тільки на ті категорії, які безпосередньо потребують захисту, а й на максимальне стимулювання розвитку економіки та трудових зусиль кожного працездатного члена суспільства є актуальною проблемою сьогодення. Саме тому соціальна політика, на наше переконання, має бути насамперед спрямованою на створення належних умов для довготермінового збільшення доходів найманих працівників та підприємств-роботодавців, як вихідних джерел забезпечення всіх категорій громадян, в тому числі й працівників аграрних підприємств. В цьому напрямку доцільним є її інтеграція у систему стратегічних економічних реформ та функціонування у повному узгодженні із заходами грошово-кредитної, фіскальної, промислової політики, заходами стимулювання економічного зростання.

Важливими та актуальними для України є питання формування ефективних соціально-трудова відносин та якісне використання людських ресурсів на шляху глобалізації, що відкриває перед Україною величезні можливості в розширенні обміну товарами (послугами), інформацією, технологіями та капіталом. На наш погляд, загрозою інтеграції України у світові процеси є критичний рівень тіньової економіки та корупція. Жодна сфера діяльності не позбавлена впливу тіньової економіки, в тому числі сфера соціально-трудова відносин.

Право кожного громадянина на працю, передбачає можливість заробляти собі на життя тією працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Сьогодні в Україні значно поширене таке явище, як використання найманої праці громадян без оформлення з ними трудових відносин або випла-

та нелегальної заробітної плати. Через свою необізнаність в економічних та правових питаннях працівники, які погоджуються на такі умови, втрачають право на матеріальне забезпечення у вигляді соціального страхування в разі повної чи часткової втрати працездатності. З правової точки зору не оформлення трудових відносин позбавляє працівників права вимагати від роботодавців належних умов праці та гідної її оплати, а також захищати свої права у суді, таких громадян не можна віднести до категорії «наймані працівники».

Дійсно, такі явища, як заробітна плата «в конвертах» та робота без оформлення трудових відносин, мають глибокі корені й руйнують суспільство середина, позбавляючи майбутнього тих, хто отримує неофіційну заробітну плату і не має страхового стажу.

Основними негативними сторонами неоформлених трудових відносин між роботодавцями і найманими працівниками є те, що:

- такі наймані працівники втрачають право на соціальні блага сьогодні і не отримуватимуть соціальні виплати в майбутньому;
- роботодавці можуть незаконно розірвати трудові відносини з працівниками, виплачувати низьку заробітну плату;
- роботодавці ризикують не отримати професійної віддачі від найманих працівників, які можуть порушувати трудовий процес;
- з правової точки зору довести факт виконаних робіт складно, а інколи і зовсім неможливо. Усна домовленість із роботодавцем про обсяги виконаної роботи і суму винагороди не є підставою для подачі заяви до суду і перевірки з боку податкової служби;
- негативний вплив на економічний та соціальний розвиток держави у вигляді втрат доходів бюджету й поширення корупційних дій у короткостроковому періоді;
- у довгостроковому періоді – дестимуляція сумлінних платників надалі добросовісно сплачувати податки через перекладання на них податкового тягара несплачених податків;
- на макрорівні виплата заробітної плати, в так званих конвертах, не тіль-

ки сприяє зниженню темпів розвитку економіки і перешкоджає проведенню соціальних реформ, але і негативно впливає на благополуччя кожного окремого громадянина.

Вивести заробітну плату з тіні можливо, лише застосовуючи комплекс законодавчих заходів. При цьому, вдосконалення інституту соціального страхування в даному напрямі, вбачається, в першу чергу, в оптимізації фіскального навантаження на фонд оплати праці. Дана проблема характеризується підвищеною чутливістю, оскільки страхові внески, що нараховуються на фонд оплати праці є елементом витрат виробника продукції і тому прямо впливають на її собівартість, а отже в кінцевому випадку на фінансовий результат діяльності. Тому природно, що в тих галузях національної економіки, які характеризуються високим рівнем витратної складової виробничого процесу це питання є особливо гострим.

Показовою в даному контексті є сільськогосподарська галузь, яка за останні п'ятнадцять років пережила складний шлях і постійні зміни в системі взаємовідносин із фондами соціального страхування. Введення в дію з 1999 р. фіксованого сільськогосподарського податку звільнило сільськогосподарських товаровиробників на наступні два роки повністю від необхідності сплати страхових внесків, а на період до 2005 р. від сплати їх найбільшої складової – внесків до Пенсійного фонду. Далі ще чотири роки – протягом 2005 – 2008 рр. тривав так званий пільговий період часткового використання загального розміру тарифу по страхових внесках до Пенсійного фонду. Однак щороку, така частка зростала, а отже навантаження роботодавців-аграріїв платників страхових внесків постійно підвищувалося і в результаті у 2009 р. вийшло на загальний із іншими галузями рівень. (табл. 3.1).

Під лозунгом необхідності вирішення проблеми оптимізації розмірів страхових внесків для роботодавців, починаючи з 2011 р. в нашій країні запроваджено Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Такі законодавчі новації були направлені на значне спрощення механізмів розрахунків за всіма видами соціального страхування. Паралельно змінились

методика нарахування страхових внесків, однак головна проблема зменшення навантаження на фонд оплати праці не було вирішено, адже величина тарифу по Єдиному соціальному внеску стала фактичним підсумком розмірів ставок страхових внесків, що до цього сплачувались до окремих соціальних фондів. Лише за рахунок законодавчого перегляду ставок страхового внеску за соціальним страхуванням від нещасних випадків на виробництві в загальному дещо зменшились, однак залишилось на дуже високому рівні.

Таблиця 3.1

**Динаміка зміни навантаження по сплаті страхових внесків
у ХХХ**

Показник	1999р.	2001р.	2005р.	2007р.	2008р.	2009р.	2011р.	2014 – 2015 рр.	2016 – 2023 рр.
Питома вага страхових внесків у фонді оплати праці, %	0,00	1,67	11,81	16,56	23,28	30,41	38,77	37,19	22,00

Однак фактично питання оптимізації фіскального навантаження по внесках в системі соціального страхування зовсім не вирішувалось, більше того таке навантаження навіть стало зростати в зв'язку з появою категорій мінімальний страховий внесок для платників єдиного податнику тощо. Сільськогосподарські товаровиробники теж не відчували жодних послаблень в цьому питанні, адже збільшення розміру заробітної плати, як номінальної, так і реальної є об'єктивними реаліями їх фінансово-господарської діяльності.

Введення в дію з 1 січня 2015 р. Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці” на думку законотворців запропонувало напрямок вирішення питання „тіньової зарплати”, а також збільшення доходів найманих працівників. Фактично для платників Єдиного соціально внеску передбачили можливість його сплати із застосуванням понижуючих коефіцієнтів до базового тарифу від 0,4 і вище.

В зв'язку з цим пропонуємо власне бачення вирішення даної проблеми. Не ставлячи під сумнів доцільність стимулювання збільшення розмірів заробіт-

них плат та їх повної їх легалізації нами теж підтримується ідея зменшення розмірів страхових тарифів. Адже аграрії, які на сьогодні практично позбавлені державної фінансової підтримки, зокрема у формі пільгових кредитів в кризовій ситуації, реально не спроможні виконувати ті «чотири умови», що передбачають останні законодавчі зміни. На наш погляд більш виправданим має стати використання диференційованої регресивно-прогресивної шкали страхових тарифів по Єдиному соціальному внеску та податку на доходи фізичних осіб. Побудова такої шкали в комплексі для обох згаданих податків є виправданою з огляду на спільну базу для нарахування та фактор їх одночасного справляння при нарахуванні заробітної плати (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Схема застосування прогресивно-регресивної шкали для оподаткування трудових доходів в галузі сільського господарства станом на 2023 р.

Вид податку	Показник	Розмір заробітної плати			
		1 – 1,5 МЗП (6700* – 10050)	1,5 – 2 МЗП (10051 – 13400)	2 – 3 МЗП (13401 – 20100)	≥ 3 МЗП (20100 – ...)
Єдиний соціальний внесок	ставка податку, %	22	20	18	32
	сума податку, грн	1474	2010	2412	6432
Податок на доходи фізичних осіб	ставка податку, %	18	13	8	36
	сума податку, грн	1206	1307	1072	7236
Разом		2680	3317	3484	13668

*станом на 1.01.2023р.

Запровадження даного механізму встановлення ставок Єдиного соціального внеску стимулюватиме роботодавців збільшувати рівень заробітної плати найманим працівникам, а нерозривне з даним процесом зростання витратної сторони його господарської діяльності в значній мірі має компенсуватись відносним зменшенням іншої її складової – нарахувань до Фондів соціального страхування.

Аналогічним, на наш погляд, має бути підхід і до нарахування податку на доходи фізичних осіб. Вважаємо, що за нинішніх економічних умов застосу-

вання регресивного підходу до встановлення ставок податку на доходи фізичних осіб у вигляді заробітної плати має створювати підґрунття для поліпшення продуктивності та якості праці найманих осіб, а отже позитивно впливати на ріст фінансових показників, як на мікро, так і на макрорівнях.

Відразу хочемо зауважити, що порушення принципів соціальної справедливості, яке на перший погляд з'являється коли ми в пропонованій таблиці бачимо ставку податку 18 % для осіб з порівняно найменшими зарплатами, дуже легко уникнути зважаючи на фактор дії законодавчо передбачених податкових соціальних пільг по даному податку.

Галузь сільського господарства за усередненими статистичними даними, якраз і характеризується тим, що основна частина найманих працівників має середню заробітну плату на рівні дещо вищому від двох мінімальних заробітних плат, досить значним є й коло тих, хто мають трудовий дохід менше цього рівня і тільки дуже обмежений обсяг працівників агропромислового комплексу мають заробітну плату більше чотирьох, а той шести мінімальних. Саме тому вважаємо, що така шкала не повинна бути виключно регресивною, адже коли рівень заробітної плати є порівняно високим, мова йде про оплату праці висококваліфікованих тоді виправданим для роботодавця буде нести значні витрати й на страхове забезпечення таких працюючих, а самому працівнику, в свою чергу, сплачувати достатній обсяг податку на доходи фізичних осіб.

Не відкидаючи в жодній мірі той фактор, що дані податки є, в значній мірі визначальними наповнювачами бюджету держави чи органів місцевого самоврядування для виконання ними головних функцій направлених на соціальний захист населення взагалі, і однієї з найбільш соціально вразливих його груп, якими є жителі сільських територій, зокрема, слід звернути увагу на наведену таблицю. Розрахунки зроблені в даній таблиці вказують, що навіть при знижених ставках сума платежів буде значно вищою, ніж при зарплатах нижчих, а ставках більших.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що абсолютний розмір податкових платежів (податок на доходи фізичних осіб) та відрахувань у фонди соці-

ального страхування (єдиний соціальний внесок) потрібно збільшувати поступово, враховуючи, насамперед загальну економічну ситуацію і наявні для фінансового зростання можливості підприємств унікальної за своїми можливостями та потенціалом сільськогосподарської галузі.

3.2. Перспективи розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб на основі адаптації позитивного зарубіжного досвіду в даній сфері

Іноземні системи прямого оподаткування доходів фізичних осіб мають уже досить апробовану часом практику становлення та розвитку на базі глибокого усвідомлення кожним платником податку свого конституційного обов'язку – сплати податків.

Значні соціальні видатки та постійна увага держави до платника податків поступово виховали свою податкову культуру, яка зовсім інша від вітчизняних реалій. Також по іншому розуміється і сутність категорії „податок”: в Німеччині – це підтримка, яку громадяни надають державі; у Великобританії – це обов'язок перед державою; у США податок розуміється як „такса”; у Франції – як обов'язкова плата. Для нашої держави, як не прикро, розуміння даної фінансової категорії зводиться лише до примусового платежу.

На відміну від України, де порядок, ставки, правила оподаткування податком із доходів фізичних осіб встановлюються виключно на загальнодержавному рівні, в іноземних державах органам місцевого самоврядування надано досить широке право в сфері податкової юрисдикції. У таких країнах Європи, як Болгарія, Кіпр, Естонія, Греція, Латвія, Норвегія, Румунія, особистий прибутковий податок належить до місцевих податків, а в Бельгії, Данії, Фінляндії, Швеції та Швейцарії органи місцевого самоврядування самостійно визначають ставки, за якими будуть оподатковуватися доходи громадян.

В усьому світі в системі податкових відносин важливе місце посідає показник „граничний дохід” – мінімальний розмір отриманого доходу, з якого по-

чинається сплачуватися податок. У розвинутих країнах світу система прибуткового оподаткування будується таким чином, що показник „граничний дохід” залежить від кількості дітей, сімейного стану платника та способу оподаткування за єдиною чи роздільною системою [48].

В таких країнах, як Ірландія, Корея, Мексика, Туреччина, середньозважена величина граничного доходу (неоподаткованого мінімуму), з якого починається сплачуватися податок з доходів фізичних осіб становить 30 % від середньої заробітної плати у виробничому секторі. Якщо порівнювати з нашою державою, то ця цифра становить 17 грн., тобто приблизно лише 3 % від мінімальної заробітної плати, що є зовсім не відповідним. За ці мізерні кошти людина не може задовольнити навіть свої мінімальні потреби.

Іноземні системи оподаткування спрямовані на формування кінцевого доходу домогосподарств таким чином, щоб кожна фізична особа мала в користуванні після оподаткування дохід, достатній для фінансування всіх необхідних витрат на задоволення своїх потреб.

Одна з найбільш розвинених систем індивідуального прибуткового податку із широкою системою податкових вирахувань діє в Нідерландах. У цій країні існує п'ять видів податкових відрахувань, що залежать від віку, кількості дітей, доходу батьків і відрізняються сумою, на яку дозволено зменшувати оподатковуваний дохід (в євро на одну дитину). Тому з метою нівелювання певних негативних наслідків, посилення соціальної складової системи та стимулювання демографічної ситуації в нашій країні, дієвим буде прив'язати розмір і право на надання податкової соціальної пільги до сімейного складу одружених платників із урахуванням кількості неповнолітніх дітей [7].

Як ми знаємо, більшість держав використовують прогресивну шкалу оподаткування, оскільки саме вона як інструмент перерозподілу великих доходів на користь бідних громадян слугує встановленню соціальної справедливості у суспільстві. Так, у США ставки оподаткування доходів фізичних осіб коливаються від 15 % до 35 %, у Німеччині – від 14 % до 47 % залежно від розміру доходу платника.

В Україні ж діє єдина ставка цього податку в розмірі 15 % (з 01.01.2011р. подвійна 15 і 20 %). Таке рішення було прийняте з огляду на необхідність легалізації доходів, але, як вважає багато вчених, це все одно не стимулювало платників до детінізації своїх доходів [42].

Доцільним для забезпечення соціально-економічної справедливості податкової політики в Україні є застосування таких моментів зарубіжного досвіду, як: врахування сімейного стану, кількості працюючих у сім'ї, наявність дітей та утриманців тощо. Такого роду нюанси потрібно враховувати при зміні Податкового кодексу України [7].

Економічно розвинені країни характеризуються не тільки високим рівнем доходів, а й високими ставками податків. При цьому в більшості країн застосовується так звана прогресивна шкала – що більший дохід, то вища ставка податку з доходів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Ставки податку у країнах світу станом на кінець 2022 р

Країна	Ставка ПДФО, %	Країна	Ставка ПДФО, %	Країна	Ставка ПДФО, %
Австрія	21-50	Канада	15-29	Словаччина	19
Бельгія	54	Китай	5-45	Словенія	16-41
Болгарія	10	Кіпр	20-30	США	15-35
Бразилія	7,5-27,5	Латвія	26	Туніс	15-35
Велика Британія	0-50	Литва	15	Туреччина	15-35
Греція	0-45	Люксембург	39	Угорщина	41
Данія	52	Мальта	15-35	Україна	15-17
Естонія	21	Нідерланди	0-52	Фінляндія	7-30,5
Ізраїль	10-45	Німеччина	14-47	Франція	5,5-46,6
Індія	10-30	Польща	18-40	Чехія	15
Індонезія	5-30	Португалія	0-42	Чорногорія	12
Ірландія	20-41	Росія	13	Швеція	56
Іспанія	43	Румунія	16	Японія	5-50
Італія	23-45	Сербія	10-20	ЄС	37,5

На відміну від України, де порядок, ставки, правила оподаткування податком з доходів фізичних осіб установлюються виключно на загальнодержавному рівні, в іноземних державах органам місцевого самоврядування надано досить широке право у сфері податкової юрисдикції.

Слід зазначити, що ставка податку на доходи фізичних осіб у країнах світу є значно вищою, ніж в Україні. Серед держав – членів ЄС найвищі прогресивні ставки податку мають Данія – 52 %, Швеція – 56 %, Нідерланди – 52 %, Австрія – 50 %, Німеччина – 47 %. Найнижчі ж розміри зафіксовано у Румунії – 16 %, Чехії – 15 %, Литві – 15 %, Болгарії – 10 % [49].

Основним показником, який впливає на встановлення податкових ставок, є співвідношення доходів між найбагатшими і найбіднішими прошарками суспільства. Такий підхід є не лише виправданим з позиції соціальної справедливості. Він є непоганим стимулом для ефективного функціонування економіки. Вилучаючи у найбільш забезпечених верств надлишки доходів через прогресивне оподаткування, держава все одно залишає їм достатньо коштів для споживання. Частина доходів, яка забирається у багатих, перерозподіляється на користь бідних верств і стимулює загальний попит на товари і послуги. Як правило, держава може раціональніше розпорядитись надлишком вилучених коштів, ніж приватні особи. Підприємці на інвестиційні проекти витрачають в середньому до 30 % своїх доходів, а решта йде на задоволення особистих потреб. Тому податок з доходів фізичних осіб у світі не розглядають, на відміну від наших урядовців, засобом стимулювання інвестицій. Там цю функцію виконують зовсім інші податкові механізми (податок на прибуток юридичних осіб, прискорена амортизація, податкові пільги для інвестиційної діяльності).

У більшості економічно розвинутих країн світу громадяни з невисокими зарплатами звільняються від сплати податку з доходів фізичних осіб. Натомість основний тягар наповнення бюджету лягає на заможні верстви населення, для яких встановлена прогресивна шкала оподаткування [41].

Для прикладу, в Австралії функціонує п'ять ставок податку. Люди, чії доходи за рік менші 6000 доларів, звільняються від оподаткування. Громадяни ж, доходи яких перевищують 180 тисяч доларів, 45 % свого доходу віддають у державний бюджет. В Канаді не оподатковуються доходи розміром до 10382 доларів. А ось ті, хто отримав понад 128 тисяч, зобов'язані сплатити 29 % свого заробітку в казну. Ставки федерального податку в США складаються з

шести рівнів і також залежать від сімейного статусу особи. Найменшу частину свого доходу (15 %) віддають ті, хто отримує за рік до 8375 доларів. Якщо ж мова йде про громадян, котрі перебувають у шлюбі, то сума зростає вдвічі [49].

Також варто відзначити вагому роль податку з доходів фізичних осіб в структурі державних бюджетів країн світу. Він посідає перше місце в статті доходів таких країн, як Великобританія, Канада, США, Німеччина, Данія, Японія тощо.

У світі спостерігається тенденція до зростання частки цього виду оподаткування в загальній структурі доходів. При цьому, як правило, існує певний неоподаткований мінімум, а максимально можливі ставки податку не виходять за межі 50 %.

Навіть в Китаї найбідніші верстви населення, а також мешканці сільської місцевості звільнені від сплати податку з доходів. Так, мінімальний неоподатковуваний мінімум в цій азійській країні становить 3000 юанів (456 доларів).

Зате в Росії діє податкова система, яка нагадує сучасну українську. Базова ставка оподаткування становить 13 % і є єдиною для всіх прошарків суспільства від олігархів-мільярдерів до двірників і бюджетників [35].

Слід зазначити, що сучасні податкові системи членів Європейського Союзу (ЄС) не є ідентичними. Але, незважаючи на різні моделі податку на доходи фізичних осіб, політика податку пов'язана з реалізацією країнами Лісабонської стратегії.

На сьогодні ЄС з метою підтримки курсу Лісабонської стратегії розроблено відповідну стратегію на період до 2025 р. Підсумовуючи результати проведеної роботи, у документі зазначається, що країнами межах реформи податкової системи та системи соціальних відрахувань (flexicurity strategy) були створені умови для поступового скорочення рівня безробіття та підвищення рівня активності населення.

Політикою соціальних відрахувань, продовжуючи напрям реформ, було збільшено соціальні відрахування, з одночасним створенням широких податкових умов стосовно скорочення податкового клину (the tax wedge), зокрема

для отримувачів низької заробітної плати. Водночас політика реформ розвитку заробітної плати проводиться в країнах ЄС з урахуванням відповідності розвитку продуктивності праці, оскільки збільшення заробітної плати без певного підвищення продуктивності праці загрожує стабільності ринку.

За підсумками реалізації комплексу заходів у межах Лісабонської стратегії країнами ЄС-15 останнім часом проводилися такі реформи. У Бельгії в 1997-1999 роках було здійснено стабілізаційну реформу (індексацію податкових розрядів). Протягом 2010 – 2016 рр. була проведена реформа податку з доходів фізичних осіб, яка передбачала: зменшення податкового навантаження на дохід з найманої праці, включаючи введення та поступове збільшення відшкодування податкового кредиту з метою зменшення сплат, здійснених ро-бітником; нейтральне оподаткування сімей та самотніх; більш сприятливе оподаткування дітей на утриманні; удосконалення податкової системи.

Паралельно здійснювалися реформи стосовно соціальних відрахувань (зменшення соціальних відрахувань для роботодавців, особливо для низькооплачуваних, зниження плоских ставок для відрахувань роботодавцям для працівників низької кваліфікації та віком більш ніж 45 років).

Відповідно, в Іспанії проводилися реформи, спрямовані на загальне зменшення ставок особистого прибуткового податку (1999 р.), зростання в доході від праці звільнень для низьких заробітних плат (1999 р.), зростання основних персональних звільнень (1999 р.), цілеспрямоване зниження соціальних відрахувань (1997-2000 рр.), зниження відрахувань на користь непрацюючих від роботодавців та працівників (2001 р.). Схожі реформи, спрямовані на зниження так званого податкового клину (tax wedge) насамперед для низькокваліфікованої праці, що з позиції стратегічної податкової політики стимулює зайнятість населення, наприкінці 1990-х – початку 2000-х років здійснювалися у Німеччині, Данії, Греції, Франції, Італії, Люксембурзі, Португалії та в інших країнах У Болгарії, Греції, Естонії, Латвії, Литві, Румунії, Словаччині та країнах - не членах ЄС (у тому числі в Україні) була проведена податкова реформа з переходом до плоскої податкової ставки.

Отже, можна впевнено стверджувати, що оподаткування доходів населення в Україні потребує докорінної перебудови, яка має базуватися на використанні передового зарубіжного досвіду, а не зводиться до копіювання моделі оподаткування інших країн. Економіка кожної держави має свої особливості, які варто враховувати при побудові ефективної податкової системи. Звичайно, держави з високим рівнем розвитку економіки при оподаткуванні доходів громадян вирішують завдання, які не є ключовими для українського суспільства. Це пов'язано з тим, що рівень розвитку нашої економіки значно нижчий від розвинених країн, проте, спираючись на їхній досвід, можна вмонтувати певні світові здобутки в українську систему оподаткування.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження в кваліфікаційній роботі дали підстави зробити висновки теоретичного, методичного і практичного характеру, які зводяться до наступного:

Встановлено, що розвиток оподаткування доходів громадян характеризується постійними змінами, в результаті яких можливою стає реалізація захисту населення за різними світовими моделями, відмінними за масштабами охоплення, принципами функціонування, способами фінансування та формами вираження.

Проведені дослідження, свідчать про негативний момент в діяльності ХХХ, на матеріалах якого виконувалась кваліфікаційна робота, що полягає в зниженні рівня його прибутковості. Так, величина чистого прибутку на підприємстві за період 2020 – 2021 рр. зменшилась з 5490 тис. грн до 4363 тис. грн, що складає майже 20 відсотків. За наступні два роки ситуація не змінилась – розмір чистого прибутку зменшився ще на 664 тис. грн і встановився на рівні 3699 тис. грн.

Аналіз нарахування і сплати податку на доходи фізичних осіб на досліджуваному підприємстві вказує на стабільне зростання сумарних розмірів доходів виплачених податковим агентом, в ролі якого виступає ХХХ, як своїм найманим працівникам, так і особам, які є власниками частки підприємства, володіючи майновими та земельними паями та самозайнятим особам, що виконують роботи та надають послуги підприємству.

Дослідження свідчать про загальне збільшення сукупного розміру виплачених ХХХ доходів окремим фізичним особам. При цьому, зауважимо, що за 2020 – 2021 рр. загальне зростання нарахованих доходів нарахованих податковим агентом (ХХХ) забезпечувалось виключно збільшенням абсолютного розміру величини заробітної плати, тоді як інші доходи, які мали місце у 2020 р. були відсутніми. В наступному 2022 р. на підприємстві, крім заробітної плати мав місце

ще один вид виплачуваного доходу – виплати на користь самозайнятих осіб.

Аналітична оцінка діючої практики оподаткування доходів найманих працівників виплачених ХХХ у вигляді заробітної плати свідчать про наявність одночасного впливу цілого ряду факторів на загальну позитивну динаміку нарахованого податку на заробітні плати найманих працівників досліджуваного підприємства, а саме середньорічної чисельності найманих працівників, середньомісячної заробітної плати та кількості осіб, які користувалися податковими соціальними пільгами.

Обґрунтовано превентивні заходи по оптимізації окремих елементів управління та адміністрування податкових правовідносин в сфері особистого оподаткування шляхом впорядкування організаційного механізму справляння податку на доходи фізичних осіб.

Набуло подальшого розвитку дослідження механізмів застосування діючих ставок податку, шляхом запровадження прогресивно-регресивної шкали податку на доходи фізичних осіб та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

На основі узагальнення позитивного зарубіжного досвіду доведено, що на особливість прибуткового оподаткування населення в кожній конкретній державі впливає ряд факторів, серед яких можна виділити консервативність, податкову культуру населення, економічну ситуацію тощо. Більшість держав використовують прогресивну шкалу оподаткування, оскільки саме вона як інструмент перерозподілу доходів слугує встановленню соціальної справедливості.